

Cirkevná politika na Slovensku v rokoch 1945 – 1948

Ivan A. Petranský

Roky 1945 – 1948 predstavovali obdobie začiatkov ľudovodemokratického režimu, ktoré vyvrcholilo nástupom komunistickej diktatúry vo februári 1948. Tento vývoj poznačil všetky vrstvy slovenskej spoločnosti, nevynímajúc ani cirkvi a veriacich rôznych vyznaní. Ľudovodemokratický režim, ktorý v tomto období v Československej republike (CSR) uplatňoval svoju moc, sa síce snažil budiť dojem demokratickej formy vládnutia, v praxi však dochádzalo k nedemokratickým praktikám a autoritatívnym zásahom proti ľudským a občianskym právam obyvateľov Československa. Charakterizovať jednoznačne cirkevnú politiku v Československu v rokoch 1945 – 1948, teda v akomsi prechodnom období, nie je jednoduché. Táto skutočnosť vyplýva z niekoľkých príčin. V roku 1945 sa do obnovenej Československej republiky opäť spojili dve odlišné územia, ktoré sa okrem iných rozdielov vyznačovali odlišným vzťahom ich obyvateľov k náboženstvu, odlišnou historickou skúsenosťou s pôsobením jednotlivých cirkví. Z toho pramenili badateľné rozdiely v cirkevnej politike realizovanej na Slovensku a v Česku.

Dalším dôležitým aspektom je, že cirkevná politika na Slovensku vychádzala z programov strán uplatňujúcich moc v Národnom fronte a bola tak výslednicou predstáv jednotlivých zložiek politického spektra, ktoré malo v tom čase ešte nepochybne heterogénny charakter. V rokoch 1945 – 1948 pôsobili na slovenskej politickej scéne dve výrazné politické strany: Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana (DS) a od roku 1946 aj dve menšie strany: Strana práce a Strana slobody. Tieto politické strany mali rozmanité názory na ďalšie smerovanie cirkevnej politiky v nastupujúcom ľudovodemokratickom systéme. Situáciu ešte viac komplikovala skutočnosť, že ani v rámci jednotlivých strán nemožno hovoriť o kontinuálnej línii. Formovanie ich postojov k cirkvám prechádzalo vývojom, v ktorom často hrali úlohu aktuálne politické zámery a strategické ciele danej strany.

Zánik Slovenskej republiky v roku 1945 a obnovenie Československa prinieslo do oblasti cirkevnej politiky viaceré zmeny. Z hľadiska základných právnych noriem určujúcich postavenie cirkví sa situácia v podstate priblížila tej pred roka 1939. Do platnosti sa na Slovensku vrátila československá ústava z roku 1920. Tá garantovala relatívne širokú náboženskú slobodu, všetkým obyvateľom zaručovala právo vykonávať verejne i súkromne akékoľvek vyznanie, náboženstvo alebo vieru a garantovala formálnu rovnosť pred zákonom pre všetky náboženské vyznania, ako aj rovnosť všetkých občanov bez ohľadu na náboženstvo. Príslušnosť k náboženskému vyznaniu nemohla byť žiadnemu občanovi na škodu, pokiaľ ide o prístup do verejnej služby, k hodnostiam a úradom, alebo pokiaľ ide o vykonávanie živnosti či povolania.

Z hľadiska právneho postavenia cirkví a náboženských spoločností bol na Slovensku v tomto období stále rozhodujúcim právnym predpisom uhorský zákonný článok

XLIII/1895 o slobodnom vykonávaní náboženstva.¹ Ten umožňoval každému vyznávať akúkoľvek vieru alebo náboženstvo a v medziach zákonov a verejnej mravnosti ju osvedčovať a vykonávať. Nikomu nemohlo byť bránené vykonávať náboženský obrad, ktorý neodporoval zákonom alebo verejnej mravnosti a nikto nemohol byť nútený k náboženskému úkonu, ktorý nebol v súlade s jeho vierou. Zákonný článok uvádzal podmienky, na základe ktorých mohli byť náboženské spoločnosti uznané zákonom. Bolo na to potrebné zriadenie a vydržiavanie aspoň jednej náboženskej obce, zabezpečenie vyučovania náboženstva a predloženie organizačného štatútu. Práve na podklade tohto právneho predpisu sa na Slovensku ešte počas existencie Uhorska a prvej Československej republiky vytvoril a dlhodobo fungoval systém zákonom uznaných cirkví a náboženských spoločností, medzi ktoré patrili katolícka cirkev, evanjelická cirkev a. v., reformovaná cirkev, pravoslávna cirkev, židovské náboženské spoločnosti, jednota baptistov a československá cirkev.

Popri zákonom uznaných cirkvách pôsobili v medzivojnovom období na inom právnom podklade (často ako spolky) aj ďalšie menšinové náboženské spoločnosti: metodisti, adventisti siedmeho dňa, Jehovovi svedkovia (do začiatku tridsiatych rokov oficiálne vystupujúci ako bádatelia Biblie), Jednota českokobratská či Kresťanské zbory. Novovzniknutá Slovenská republika po roku 1939 zabezpečila slobodné pôsobenie uznaným cirkvám a náboženským spoločnostiam² (okrem československej cirkvi, ktorej činnosť bola v roku 1939 zakázaná a Jednoty baptistov, ktorá po celý čas bola kvôli nejasnostiam okolo svojho právneho postavenia skôr trpenou konfesiou). Významné postavenie v spoločenskom a nepriamo aj v politickom živote Slovenska mala katolícka cirkev. Menej ústretovo postupovala vládna moc v otázke malých cirkví, ktoré pôsobili bez získania štátneho súhlasu. V týchto prípadoch pristúpila v rokoch 1939 – 1940 vo viacerých prípadoch k úradnému zastaveniu ich pôsobenia. Po roku 1945 sa z hľadiska možnosti organizovať sa slobodne v rámci jednotlivých náboženských spoločností situácia na Slovensku uvoľnila. Malé náboženské združenia, ktoré v období druhej svetovej vojny nemohli legálne pôsobiť (adventisti, metodisti, kresťanské zbory, Jednota českokobratská či Jehovovi svedkovia), sa obnovili a mohli opäť popri väčšinových cirkvách oficiálne vykonávať svoje aktivity.

Bezprostredne po vojne sa spôsob štátneho financovania duchovných výrazne nezmenil. Systém kongruy (najnižší štátom stanovený príjem duchovných) sa vytvoril ešte počas existencie habsburskej monarchie a v Československu sa celoštátne upravil v roku 1926 zákonom Národného zhromaždenia č. 122/1926 Zb. z. a n. Ako najnižší príjem duchovenstva bola určená suma 9 000 Kč ročne. Táto čiastka sa mala po každých troch rokoch služobnej doby zvýšiť o 972 korún a maximálne sa mohla vyšplhať k ročnej hodnote necelých 19 000 korún. Štátny plat duchovných však bol znižovaný o čiastku, ktorou sa odhadoval príjem duchovného spojený bezprostredne s príslušným duchovným miestom a funkciou (výnos z nehnuteľností, príjmy od veriacich, patróna, obce a podobne). Znamenalo to, že štát duchovným vyplácal iba rozdiel medzi ich ostatnými príjmami a finančnou hranicou celkového príjmu, ktorú určoval zákon.³ Kongruový zákon z roku 1926 platil v oboch čas-

1 XLIII. törvényzikk a vallás szabad gyakorlatairól. In: Magyar törvénytár. 1894 – 1895. évi törvényzikk. Budapest, 1897, s. 306 – 315.

2 Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 zabezpečovala slobodu vierovyznania a právo každého voľne plniť náboženské povinnosti, pokiaľ to neodporovalo zákonom, verejnému poriadku a kresťanským mravom. Všetky uznané cirkvi a náboženské spoločnosti boli verejnoprávnymi korporáciami s vlastnou správou a majetkom. Ústava Slovenskej republiky. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1939.

3 Zákon č. 122 ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, ročník 1926, částka

tiach ČSR nezmenene do jesene 1945. V Česku bol zmenený dekrétom prezidenta Edvarda Beneša č. 116 z 27. októbra 1945, ktorým bol zvýšený najnižší príjem duchovenstva z 9 000 na 15 900 korún ročne. Na území Slovenska zostal po vojne kongruový zákon z roku 1926 platný v pôvodnej podobe, čím sa vytvoril nezanedbateľný rozdiel medzi zákonnými úpravami hmotného zabezpečenia kňazov medzi oboma časťami ČSR. Situáciu upravilo až prijatie zákona č. 167 z 18. júla 1946. Ním sa s účinnosťou od začiatku roka 1946 v podstate rozšírila platnosť dekrétu č. 116/1945 Zb. i na územie Slovenska.⁴

Možno povedať, že otázku právneho postavenia jednotlivých cirkví a náboženských spoločností na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 zabezpečoval štát na relatívne dostatočnej úrovni. Zároveň však treba konštatovať, že v tomto období prišlo na Slovensku k sérii opatrení (nariadení Slovenskej národnej rady, iných právnych noriem či politických rozhodnutí), ktoré vo výraznej miere ovplyvnili slobodné pôsobenie cirkví, siahlo na ich práva a vymoženosti, ktoré dosiahli v predchádzajúcich obdobiach. Tieto zásahy sa jednotlivých cirkví a náboženských spoločností nedotkli v rovnakej miere. V najširšom rozsahu zasiahli najpočetnejšiu katolícku cirkev.

Korene vytvárania cirkevnej politiky ľudovodemokratického režimu treba hľadať v období povstania na Slovensku v roku 1944. Po jeho vyhlásení začala povstalecká Slovenská národná rada (SNR) plne uplatňovať svoju zákonodarnú právomoc. Už samotné počiatky legislatívnej aktivity SNR sa priamo dotýkali aj cirkví. SNR na svojom zasadnutí v septembri 1944 prijala tri nariadenia vzťahujúce sa na rezort školstva. Najdôležitejšie z nich, nariadenie č. 5/1944 Zb. n. SNR o poštátnení školstva na Slovensku, prijalo plénum „s aplauzom“.⁵ SNR ním poštátnila školy všetkých kategórií a stupňov od detských opatrovní a útulní až po vysoké školy. Učiteľské osoby a ostatných zamestnancov škôl vyhlásila za štátnych zamestnancov. V ten istý deň prijala SNR dve ďalšie nariadenia týkajúce sa cirkví. Nariadením č. 6/1944 Zb. n. SNR boli zrušené maďarské a nemecké školy zriadené po 6. októbri 1938 a zakázalo sa vykonávať maďarské a nemecké bohoslužby zavedené po tomto dátume. Nariadenie č. 7/1944 Zb. n. SNR zrušilo na Slovensku na všetkých školách katolíckou cirkvou presadzovaný zákaz koedukácie.

Prvé nariadenia SNR, ktoré mali v pozadí sekularizačné tendencie, boli mnohoznačné. Hoci išlo o opatrenia skôr symbolického charakteru a nemohli sa prakticky realizovať, nechávali tušiť, akým smerom sa v povojnovom období bude vyvíjať cirkevná politika. Negatívny vývoj pokračoval po tom, ako sa bezprostredne po skončení vojny začal na Slovensku etablovať nový režim. V deklaratívnej rovine Slovenská národná rada i obe slovenské politické strany, DS a KSS, uznávali slobodu a s ňou súvisiace náboženské práva. Vyjadrovali svoju ochotu priateľsky spolunažívať so všetkými cirkvami. Zdôrazňovali, že nový režim nechce zlikvidovať náboženskú slobodu, chce dosiahnuť len odstránenie náboženských rozporov a nastolenie náboženskej znášanlivosti. Demokratická strana už vo svojich programových zásadách zo začiatku októbra 1944 označila náboženské presvedčenie za jedno zo základných práv slobodného človeka a vyjadrila podporu národom

57; Vládní nařízení č. 124 ze dne 17. července 1928 o úpravě platů duchovenstva. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, ročník 1928, částka 43.

4 PETRANSKÝ, Ivan A.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946. Nitra, Garmond, 2001, s. 209 – 215.

5 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), inv. č. 1. Zápisnica zo zasadnutia, 6. 9. 1944.

cirkví na štátnu ochranu a podporu do tej miery, pokiaľ skutočne vykonávajú náboženské funkcie.⁶

K náboženskej slobode sa opakovane hlásila aj Komunistická strana Slovenska. Snahou komunistov bolo v skutočnosti v maximálne možnej miere eliminovať predovšetkým vplyv katolíckej cirkvi v živote Slovenska. Predovšetkým v počiatkových fázach spolupráce s DS nachádzali komunisti v tomto smere v demokratoch spoľahlivého spojencu. DS v roku 1945, v období svojho formovania, bola personálne skôr evanjelickou stranou a protikatolícke sklony výraznejšie neskrývala. Proticirkevné tendencie v slovenských politických stranách vychádzali jednak zo svetonázorových postojov, jednak mali na ne dopad udalostí z rokov 1939 – 1945, kedy sa katolícka cirkev plne postavila za myšlienku slovenskej štátnosti a časť jej predstaviteľov sa stala oporou vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

V praxi sa teda po vojne z hľadiska cirkevnej politiky veľmi rýchlo objavili negatívne trendy. SNR na svojich zasadnutiach v máji 1945 prijala niekoľko nariadení, ktoré sa dotkli na najcitlivejších miestach hlavne katolíckej cirkvi. Dňa 16. mája 1945 bolo prijaté nariadenie č. 34/1945 Zb. n. SNR o poštátnení školstva na Slovensku. Vychádzalo z podobnej právnej normy, ktorú prijala SNR počas povstania. Nariadenie taxatívne vymenovalo typy škôl, ktoré sa na jeho základe majú poštátniť: národné, stredné, odborné, konzervatórium a vysoké školy.⁷ O desať dní neskôr SNR prijala nariadenie č. 47/1945 Zb. n. SNR o poštátnení majetku pri školách. Dňa 25. júla 1945 rozhodla Slovenská národná rada nariadením č. 80/1945 Zb. n. SNR o poštátnení internátov. Poštátnenie internátov a škôl sa v nasledujúcich mesiacoch v praxi aj realizovalo. V poštátnených školách prestalo byť náboženstvo povinným vyučovacím predmetom a objavovali sa aj snahy komunistov úplne ho vyradiť zo školských osnov.

Komunistami ovládané Povereníctvo školstva a osvety ubezpečovalo, že poštátnenie školstva nemá nijaký protináboženský cieľ a nesleduje záujem o vyvolanie kultúrneho boja. Poštátnenie škôl malo byť jedným z prostriedkov na pozdvihnutie spoločenského postavenia učiteľov. Učitelia mali byť odbremenení od rozličných funkcií, ktoré priamo nesúviseli s výchovou, a mali dostať vyššie vzdelanie, aby mohli lepšie plniť svoje poslanie.⁸ Okrem toho sa poštátnenie chápalo ako zhumanizovanie škôl. Jeho pred verejnosťou prezentovaným cieľom bolo pozdvihnutie úrovne slovenskej školy. Poštátnenie malo tiež odstrániť priepastné rozdiely medzi jednotlivými školami, predovšetkým na vidieku. Bohatšie obce mali bohatšie a kvalitnejšie školy, zatiaľ čo obce chudobnejšie mali i školu na nižšej úrovni. Štátne školy mali byť v predstavách školského povereníctva zariadené rovnako v každej obci.

Poštátnenie škôl a internátov, ktoré znamenalo jeden z najzásadnejších zásahov do náboženských práv, sa vzťahovalo na všetky cirkvi, v najväčšej miere však zasiahlo katolícku a vyvolalo v nej ostrú odmietavú reakciu a následný tvrdý konflikt so štátnou mocou. Katolícka cirkev deklarovala, že bez umožnenia existencie cirkevného školstva nie je možné hovoriť o náboženskej slobode. Na poštátnenie škôl zareagovala zorganizovaním podpisovej akcie, ktorá bola v zárodkoch umlčaná bezpečnostnými orgánmi. Tie v priebehu júla 1945 uskutočnili domové prehliadky takmer na všetkých biskupských a farských úradoch,

6 Slovenské národné povstanie: Dokumenty. Zost. Vilém Prečan. Bratislava, VPL, 1965, s. 623.

7 Nariadenie SNR č. 34 zo dňa 16. mája 1945 o poštátnení školstva na Slovensku. In: Sbiierka nariadení Slovenskej národnej rady, ročník 1945, čiastka 8.

8 PAVLÍK, Ondrej: Z bojov o jednotnú školu. Bratislava, SPN, 1975, s. 18 – 20.

i v nejednom kláštore či seminári. Zabavené boli okrem písomností aj písacie a rozmnožovacie stroje, blany na rozmnožovanie, papier či indigo.⁹

Dňa 23. augusta 1945 prijala Slovenská národná rada nariadenie č. 99/1945 Zb. n. SNR o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov, ktoré nešetrným spôsobom zasiahlo do kompetencií cirkví. Podľa neho boli všetci verejní a štátni zamestnanci, vrátane duchovných recipovaných cirkví a štátom uznaných náboženských spoločností, povinní podrobiť sa prevereniu. Preverovacie komisie mali oprávnenie zistiť, či zamestnanec nebol potrestaný podľa retribučného nariadenia, alebo či sa nedopustil inej kolaborantskej činnosti. Na návrh preverovacej komisie mohol povereník školstva a osvetu v prípade duchovenstva znížiť alebo odňať duchovnému doplnok kongruy, prípadne i zakázať činnosť pri správe farských úradov.¹⁰

Nariadenie sa u cirkví stretlo s kritickou odozvou. Výčitky smerovali predovšetkým k ustanoveniam, ktoré dávali povereníkovi školstva a osvetu právomoc nielen obmedziť vyplácanie kongruy, ale i zakázať kňazovi jeho duchovnú činnosť. Išlo o zásah do slobody cirkví a právomocí ich orgánov. V katolíckej cirkvi mal oprávnenie rozhodovať o zadelení kňazov do služby jedine ordinár príslušného biskupstva. Štátna kultová správa mala možnosť do tohto procesu zasiahnuť výlučne prípadným odobratím štátneho platu duchovnému. Výhrady biskupov smerovali i voči retroaktívnosti nariadenia, ktoré umožňovalo trestať činy, ktoré v dobe ich vykonania trestné neboli, čo podlamovalo právnu istotu občanov. Znepokojenie vyvolávala aj prakticky neobmedzená právomoc povereníka, ktorý mohol podľa svojej vôle vymenovať preverovaciu komisiu a okrem toho nebol povinný riadiť sa jej návrhom. Opravné prostriedky sa nepripúšťali.

Cirkvi sa proti nariadeniu postavili aj verejne. Dňa 30. októbra 1945 predložil arcibiskup Karol Kmeťko v mene rímskokatolíckych biskupov predsedníctvu SNR žiadosť, aby bol zrušený bod nariadenia, ktorý umožňoval povereníkovi zakázať duchovnému činnosť. Vyjadril presvedčenie, že takýto text mohol byť publikovaný iba nedopatrením. „*Ani zás-tancovia nebláhého jozefinizmu neprivlastňovali štátnej moci právo ustalovať, ktorý kňaz môže sv. omšu slúžiť, krstiť, spovedať, chorých zaopatrovať atď. – a ktorý nie.*“¹¹ Proti nariadeniu ako hlboko urážlivému protestoval 19. októbra 1945 aj generálny biskup evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku Vladimír Pavel Čobrda. Argumentoval tým, že dotknuté ustanovenia nariadenia zabezpečujú povereníkovi väčšiu právomoc nad kňazmi, ako má ich vlastná cirkevná vrchnosť.¹² Napriek protestom zostalo toto kontroverzné nariadenie v platnosti.

Od počiatku smerovali snahy štátu k ovládnutiu náboženských spolkov a organizácií, prostredníctvom ktorých cirkvi pracovali s mládežou, jednotlivými zložkami spoločnosti či vykonávali svoje charitatívne aktivity. Dňa 25. mája 1945 prijala SNR nariadenie č. 51 o rozpustení a zakladaní spolkov. Ním rozpustila všetky spolky zriadené podľa všeobecných predpisov o spolkoch s výnimkou tých, ktoré boli uvedené v prílohe nariadenia. Príloha medzi spolkami, ktorých sa nariadenie nedotýka, uvádzala aj slovenské náboženské spolky (katolícke, evanjelické, pravoslávne a židovské). Táto výnimka sa netýkala územia

9 Bližšie pozri: PETRANSKÝ, Ivan A.: Poštátnenie katolíckych škôl a internátov v rokoch 1944 – 1945. In: *Pedagogická revue*, roč. 53, 2001, č. 2, s. 173 – 187.

10 Nariadenie SNR č. 99 zo dňa 23. augusta 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. In: Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady, ročník 1945, čiastka 16.

11 SNA, f. ÚP SNR, šk. č. 2. List K. Kmeťka predsedníctvu SNR, 30. 10. 1945.

12 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava, Veda, 1997, s. 27.

južného Slovenska, pričleneného po Viedenskej arbitráži k Maďarsku, kde bol stanovený zánik všetkých spolkov zriadených podľa všeobecných predpisov o spolkoch.

Napriek tomu, že poštátnenie sa nemalo týkať náboženských spolkov, štátna moc uskutočnila vo viacerých prípadoch kroky, ktoré viedli k obmedzeniu ich činnosti a u niektorých aj k ich rozpusteniu. Týkalo sa to predovšetkým spolkov, ktorých činnosť nebola výlučne náboženská a mala čiastočne svetský charakter (usporadúvali prednášky, divadelné a filmové predstavenia, kurzy, športové a kultúrne podujatia, zábavy, atď.). Tieto spolky mali štátom schválené stanovy a platili pre ne všeobecné predpisy o spolkoch.

Predovšetkým komunisti sa usilovali narušiť najmä sieť náboženských spolkov mládeže, keďže ich eminentným záujmom bolo vytvoriť jednotnú celoslovenskú mládežnícku organizáciu, ktorá by bola pod ich priamym vplyvom (Zväz slovenskej mládeže). Na túto hru komunistov neprezieravo pristúpili aj demokrati. Na rokovaní Národného frontu 16. júla 1945 sa obe strany dohodli rozpustiť všetky náboženské spolky mládeže.¹³ Bol to okrem iného dôsledok rozhodnutia Národného frontu z 1. júla, ktoré hovorilo o vytvorení „celonárodnej nepolitckej organizácie“ Zväz slovenskej mládeže. Dňa 6. augusta 1945 rozpustilo Povereníctvo vnútra Združenie katolíckej mládeže, významnú katolícku mládežnícku organizáciu s odbočkami vo väčšine farností, rovnako ako evanjelický mládežnícky spolok Združenie evanjelickej mládeže.

Podobné snahy štátnej moci sa prejavovali aj u iných náboženských spolkov, akými bolo Združenie katolíckych robotníkov (rozpustené na začiatku roku 1946), či najväčší katolícky spolok a kultúrna organizácia Spolok sv. Vojtecha. Tento spolok bol natoľko zakotvený v povedomí slovenských katolíkov, že štátna moc nemohla pomýšľať na jeho rozpustenie, uskutočnila teda aspoň pokus ovládnuť ho a dosadiť do jeho čela režimu oddané osoby. Dňa 6. júna 1945 zbavilo Povereníctvo školstva a osvetu funkcie dlhoročného správcu spolku Jána Pöstényiho. Hlavným dôvodom bolo jeho účinkovanie v Štátnej rade Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1943. Dňa 11. júna zbavilo Povereníctvo školstva a osvetu pôsobnosti aj správny výbor spolku a vymenovalo pre spolok správnu komisiu v zložení vyhovujúcom štátnej moci. Podobne sa štát pokúšal kontrolovať aj významnú katolícku charitatívnu organizáciu Ústrednú Karitu na Slovensku. Pôvodným cieľom komunistov bolo rozpustiť ju, napokon do nej bola v septembri 1945 dosadená nútená správa.

Proticirkevné zásahy mali aj inú podobu. Vydávanie náboženskej tlače bolo obmedzené a objavovali sa snahy podriaďiť niektoré náboženské časopisy štátnej kontrole. Opatrenia smerovali prioritne proti katolíckej tlači. V apríli 1945 museli všetky katolícke časopisy zastaviť svoje vydávanie. Povereníctvo vnútra, ktoré malo tlačové záležitosti vo svojej kompetencii, odmietalo povoliť ich ďalšie vydávanie. Proti zákazu katolíckej tlače sa biskupi ohradili v pozdrave predsedníctvu SNR odovzdanom pri príležitosti prvej povojnovej biskupskej konferencie v auguste 1945, ako i v memorande arcibiskupa K. Kmeťka z októbra 1945. Dokument okrem iného uvádzal: „*V dejinách Slovákov ešte nebolo takej doby, že by katolíci neboli smeli použiť tlačeného slova na náboženské vzdelávanie a nemali možnosť brániť sa proti prípadným útokom.*“¹⁴ So žiadosťou o pomoc sa biskupi obracali aj na prezidenta Edvarda Beneša.

Situácia s vydávaním katolíckych periodík sa len veľmi pomaly dostávala do lepších koľají. Katolícki biskupi považovali za jeden z najnaliehavejších problémov čo najskoršie obnovenie aspoň niektorých časopisov, predovšetkým *Katolíckych novín* (posledné číslo

13 SNA, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS), šk. č. 2157. Rozhodnutie Národného frontu o rozpustení náboženských spolkov mládeže.

14 SNA, f. ÚV KSS, šk. č. 2157. Memorandum K. Kmeťka predsedníctvu Zboru povereníkov, 8. 10. 1945.

vyšlo na Veľkú noc 1945) alebo iného katolíckeho týždenníka. Vydávanie *Katolíckych novín* bolo napokon obnovené v septembri 1945. V druhej polovici roka 1945 a v roku 1946 sa postupne sčasti obnovila základňa náboženskej tlače pre najširšie vrstvy obyvateľstva a v najrozličnejšej žurnalistickej kvalite. Vychádzali rôzne druhy časopisov a novín od detských časopisov až po náročné intelektuálne revue. Na konci roka 1945 vychádzalo na Slovensku z celkového počtu takmer 200 titulov 39 náboženských časopisov, z toho 26 katolíckych. Do začiatku roka 1948 vzrástol počet katolíckych časopisov na 47.¹⁵

Opatrenia ľudovodemokratického režimu sa prejavovali aj útokmi proti niektorým vysokým cirkevným hodnostárom. Na jar 1945 prišlo k prvému uväzneniu spišského biskupa Jána Vojtaššáka a pomocného biskupa v Trnave Michala Buzalku. Obaja sa prezentovali jednoznačne pozitívnym postojom k slovenskej štátnosti a kritickými stanoviskami k autoritatívnym prejavom nastupujúceho ľudovodemokratického režimu. Ich spätosť s obdobím Slovenskej republiky (Vojtaššák bol členom Štátnej rady, Buzalka vojenským vikárom) a sympatie k politike Hlinkovej slovenskej ľudovej strany boli príčinou radikálneho zákroku krátko po obnovení Československa. Buzalku zadržali v apríli 1945 a prepustili v júni 1945. Vojtaššáka zadržali v máji 1945 a prepustili v septembri 1945. Ani po jeho prepustení však neskončili snahy trestnoprávne ho postihnúť a pripravoval sa proces pred retribučným Národným súdom. Ten sa napokon neuskutočnil.¹⁶

Na celoštátnej úrovni podnikala vláda u Svätej stolice kroky smerujúce k odstráneniu niektorých nepohodlných biskupov z ich úradov. Plán na zosadenie niektorých biskupov vypracovalo Poverenie štátu školstva a osvetu ešte v septembri 1945. Materiál sa stal podkladom pre ďalší postup československej diplomacie a návrhy v ňom obsiahnuté sa stali súčasťou aide-mémoire, ktoré 8. októbra 1945 odovzdal štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis zástupcovi Svätej stolice Raphaelovi Fornimu. Československá vláda v ňom požadovala, aby Svätá stolica odvolala slovenských biskupov J. Vojtaššáka, M. Buzalku, A. Škrábika a E. Nécseyho a preskúmala, či je vhodné ponechať ostatných biskupov na ich miestach. Túto požiadavku československí predstavitelia presadzovali na viacerých stretnutiach, či už v Prahe alebo vo Vatikáne, pričom mali predovšetkým záujem na odstránení Jána Vojtaššáka. Rokovania prebiehali prakticky počas celého obdobia rokov 1945 – 1948. Zo strany Svätej stolice síce neprišlo k jednoznačnému odmietnutiu československých návrhov, v skutočnosti však pápežská diplomacia nad odstránením slovenských biskupov proti ich vôli nikdy vážnejšie neuvažovala. Snahy ministerstva zahraničných vecí preto museli zákonite skončiť neúspechom a všetci katolícki biskupi zostali na svojich miestach.

Rok 1945 bol popri vzniku novej cirkevnej politiky ľudovodemokratického režimu kľúčovým obdobím, kedy sa uskutočnila veľká časť proticirkevných opatrení. Podiel na nich mala rovnako KSS, ako aj DS. V súvislosti s približujúcimi sa parlamentnými voľbami, ktoré boli stanovené na máj 1946, sa však prístup politických strán hlavne ku katolíckej cirkvi výrazne menil, čo súviselo so snahou predstaviteľov politického katolicizmu o vytvorenie novej strany zastupujúcej záujmy katolíkov. KSS tento proces vítala, keďže v ňom videla možnosť oslabiť silu DS. Demokrati si, naopak, uvedomovali, že vznik novej silnej strany by pre nich znamenal výraznú stratu pozícií. Napokon sa katolícki politici v marci 1946 dohodli s vedením DS na spoločnom postupe v rámci DS. Ten bol oficiálne spečatený

15 VATRÁL, Jozef: *Náčrt vývinu slovenskej žurnalistiky po roku 1944/1945*. Bratislava, SPN, 1976, s. 59 – 60.

16 PETRANSKÝ, Ivan A.: *Postoj ľudovodemokratického režimu k biskupom J. Vojtaššákovi, M. Buzalkovi a P. Gojdičovi v rokoch 1945 – 1948*. In: *Bolí traja*. Zost. Róbert LETZ. Bratislava, ZPKO, 2001, s. 10 – 21.

Aprílovou dohodou. Z víťazných volieb v máji 1946 vyšla už výrazne odlišná Demokratická strana, s oveľa ústretovejším prístupom ku katolíckej cirkvi. Do jej vedúcich orgánov sa dostali predstavitelia politického katolicizmu.

Aj novovzniknutá malá strana – Strana slobody (alebo aspoň jedno jej krídlo) – sa stala zástankyňou ústretovej cirkevnej politiky. Treba však povedať, že ani toto preskupenie politických síl sa na povolebnom vývoji cirkevnej politiky výraznejšie neodrazilo, v prípade KSS prišlo, naopak, k radikalizácii protikatolíckych postojov. Väčšina cirkevných požiadaviek zostala nenaplnená. Proticirkevné opatrenia, medzi ktorými bolo najväznejším poštátnenie cirkevných škôl, zostali nezvratné. Rovnako sa už nepodarilo obnoviť zásadné cirkevné spolky. V záležitosti náboženskej tlače síce po drastickom obmedzení z jari 1945 prišlo postupne k istej normalizácii situácie a obnoveniu existencie časti periodík, nepodarilo sa však dosiahnuť vytvorenie katolíckeho politického nadstraníckeho denníka, o vznik ktorého sa usiloval biskupský zbor.

Absencia takéhoto druhu periodika bola pocitovaná nielen biskupmi, ale predovšetkým katolíckou verejnosťou. Jeho potreba vyplývala z presvedčenia, že v parlamente a v politických stranách nie sú reprezentované záujmy katolíckych veriacich. V situácii, keď katolícke časopisy mohli iba pomaly obnovovať svoje vydávanie, sa založenie denníka ukazovalo ako vhodný krok na preklopenie problematickej situácie. Denník sa mal stať politickou tribúnou slovenských katolíkov, avšak bez akejkoľvek straníckej profilácie. Biskupi uvažovali, že by sa svojou podobou mohol približovať vatikánskemu denníku *L'Osservatore Romano*. Prípravné práce na založenie denníka začali krátko po tom, ako štátne úrady povolili obnovenie *Katolíckych novín*. Práve potenciál tohto týždenníka sa mal stať základom pre vydávanie zamýšľaného denníka. Vznik takéhoto periodika však narazil na nesúhlas Povereníctva vnútra.

Do nástupu komunistickej totality vo februári 1948 boli uskutočnené ešte ďalšie proticirkevné opatrenia, medzi ktoré v prvom rade patrilo aplikovanie pozemkovej reformy na cirkevné pôdohospodárske majetky. Povojnová pozemková reforma na Slovensku zásadným spôsobom zasiahla do vlastníckych pomerov. Katolícka cirkev na Slovensku patrila medzi subjekty, ktorých sa spôsob jej vykonania dotkol najcitlivejšie. Reforma sa uskutočnila v troch fázach. Prvá fáza prebiehala na Slovensku od roku 1945 na základe nariadení SNR, resp. jej predsedníctva. Smerovala predovšetkým voči majetkom „zradcov“ a príslušníkov neslovanských národnostných menšín a bola poznačená princípom kolektívnej viny a národnostnej diskriminácie. Cirkvi napokon nepostihla, i keď prebiehali diskusie, či by sa nemala aplikovať na majetky, ktoré formálne vlastnili maďarské cirkevné inštitúcie.

V júli 1947 prijal pražský parlament zákon o revízii prvej (predvojnovnej) pozemkovej reformy (zákon č. 142/1947 Zb.), ktorá znamenala druhú etapu pozemkovej reformy po druhej svetovej vojne. Realizovalo sa tým predsavzatie rozšíriť zabratie majetkov aj na vlastníkov, ktorých nepostihli normy namierené proti Nemcom, Maďarom a „zradcom“. Väčšina cirkevných poľnohospodárskych majetkov sa na základe tohto zákona stala objektom konfiškácií. Od januára 1948 o nich rozhodovala revízna komisia zložená spočiatku zo zástupcov politických strán (demokrati, komunisti, ľudovci, národní socialisti, sociálni demokrati), po februárovom prevrate bola pod úplným vplyvom komunistov. Počas druhej fázy pozemkovej reformy bolo na Slovensku skonfiškovaných okolo 100-tisíc hektárov pôdy cirkvi. Išlo takmer výlučne o majetok katolíckych inštitúcií. Evanjelickej a reformovanej cirkvi bola skonfiškovaná pôda v celkovej rozlohe do tisíc hektárov.¹⁷

17 Národní archiv Praha, f. Ministerstvo zemědělství – IX. odbor po roce 1945, šk. č. 12.

Poslednou ranou, ktorú legislatíva československého štátu zasadila cirkevnému pôdohospodárskemu majetku, bol zákon z 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme (zákon č. 46/1948 Zb.). Tento zákon, prijatý už po komunistickom prevrate, znamenal začiatok realizácie tretej, poslednej etapy pozemkovej reformy. Na základe neho bola v nasledujúcom období skonfiškovaná aj drobná pôda, ktorá ešte zostala v rukách stoviek cirkevných vlastníkov (farnosti, kláštory, učiteľské, kostolné či omšové základiny a pod.).¹⁸ Konfiškáciou majetkov cirkví sa úplne zvrátil dovtedy existujúci model financovania cirkví a vytvorili sa tak predpoklady pre vytvorenie nového systému zabezpečenia hospodárskych potrieb cirkví. V rámci nového zákonodarstva ho v roku 1949 v plnej miere na seba prevzal štát a využíval ho ako nástroj politickej kontroly.

Jedným z prejavov sprevádzajúcich politickú krízu na Slovensku na jeseň 1947 bolo vystupňovanie útokov komunistickej strany na katolícku cirkev. Čoraz častejšie odhaľovanie „protištátnych sprisahání“ značne prispelo k rozkladu Demokratickej strany. Vlna zatýkania sa citlivo dotkla aj katolíckej cirkvi. Demokratická strana sa v súboji s komunistami ocitla v čoraz beznámejšej defenzíve. V novembri 1947 vyhlásila na nátlak komunistov Aprílovú dohodu za prekonanú a neúčinnú. Úplný nástup komunistického diktátu v Československu nenechal na seba dlho čakať. Samotný februárový prevrat 1948 prežili cirkevní predstavitelia v relatívnej tichosti, bez výraznejších verejne proklamovaných stanovísk.

K otvorenému boju proti cirkvám na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 neprišlo. Napriek tomu možno v tomto období konštatovať závažný ústup od dodržiavania náboženských práv a slobôd. Štátne inštitúcie nemali v zásadných otázkach cirkevnej politiky jednotné postoje. Možno konštatovať, že medzi prístupom dvoch hlavných politických strán k cirkevnej problematike bol istý rozdiel, ktorý sa začal čoraz zreteľnejšie prejavovať v súvislosti s blížiacimi sa parlamentnými voľbami v máji 1946. Nejednotný postoj bol celkom badateľný na úrovni slovenských orgánov (Slovenská národná rada, povereníctva), ako aj v radoch predstaviteľov československej vlády. Nemožno teda povedať, že by na území Slovenska v rokoch bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny existovala nejaká ucelená koncepcia štátnej cirkevnej politiky.

Po februári 1948 začalo aj z hľadiska cirkevnej politiky obdobie, z hľadiska ktorého môžu roky 1945 – 1948 pripomínať banálnu epizódu. Treba však mať na pamäti, že vývoj protináboženských opatrení po druhej svetovej vojne začal už pred rokom 1948. Istá obmedzená pluralita prvých troch povojnových rokov a skutočnosť, že moc komunistov, hoci bola výrazná, nebola zďaleka neobmedzená, mala za následok, že do vzťahov štátu a cirkví nepreniklo nezmieriteľné nepriateľstvo, napriek tomu niektoré rany, ktoré cirkvi a náboženský život utŕžili, mali zásadný charakter. Na tom nič nemení ani skutočnosť, že obdobie, ktoré nasledovalo po roku 1948, malo z hľadiska protináboženskej politiky neporovnateľne brutálnejšie a bezcitnejšie rozmery.

18 Bližšie pozri: PETRANSKÝ, Ivan A.: Pôdohospodárske majetky katolíckej cirkvi a pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: *Historický časopis*, roč. 53, 2005, č. 3, s. 487 – 504.